

Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti

TASHENEV
UNIVERSITY

“Alisher Navoiy va XXI asr”

10-ULUSLARARO KONFERANSI

Toshkent-Shimkent, 2025-yil 6-fevral

“Әлішер Науаи және XXI ғасыр”

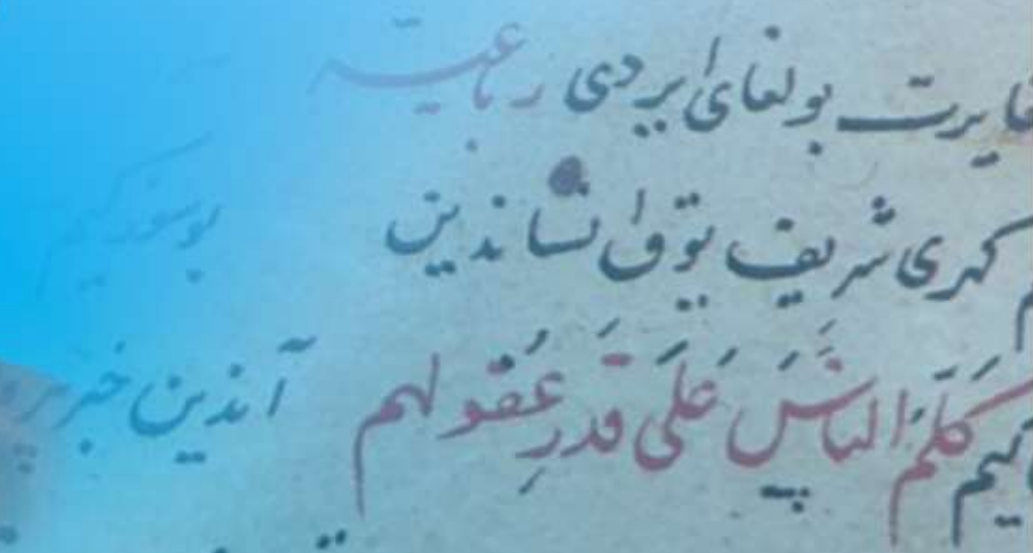
10- ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ

Ташкент-Шымкент, 6 ақпан 2025 жыл

“Alisher Navo'i and the 21st century”

10th INTERNATIONAL CONFERENCE

Tashkent-Shymkent, February 6, 2025

**Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Qozog'iston Respublikasi Jumabek
Tashenev nomli universitet**

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

**mavzusidagi 10-uluslararo konferansi
materiallari**

2025-yil 6-fevral

Toshkent – Chimkent – 2025

UO'K: 821.161.1=512.133

KBK: 83.3 (50')

A 51

Mas'ul muharrirlar:

Shuhrat SIROJIDDINOV,

filologiya fanlari doktori, akademik
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti rektori

Kanat BAYBOLOV,

Jumabek Axmetuli Tashenev nomli universitet rektori,
texnika fanlari doktori, professor

Tahrir hay'ati:

Boqijon To'xliyev (O'zbekiston), Nurboy Jabborov (O'zbekiston), Parida Bayneeva (Qozog'iston), Kemal Yavuz Ataman (Turkiya), Yashar Qosim (Ozarbayjon), Islam Jemeney (Qozog'iston), Farhod Rahimiy (Eron), Sholpan Arzimbetova (Qozog'iston), Karomat Mullaxo'jayeva (O'zbekiston), Janna Botabaeva (Qozog'iston), Baxtiyor Fayzullayev (Tojikiston), Dilnavoz Yusupova (O'zbekiston), Nozliya Normurodova (O'zbekiston), Shahlo Naraliyeva (Qozog'iston), Ilyos Ismoilov (O'zbekiston), Azizullah Aral (Afg'oniston), Orzigul Hamroyeva (O'zbekiston), Ozoda Tojiboyeva (O'zbekiston)

Ushbu to'plamda "Alisher Navoiy va XXI asr" mavzusidagi 10-uluslararo konferansi materiallari jamlangan. To'plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o'rni va bugungi kun uchun ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog'liq holda matnshunoslik va tilshunoslik muammolariga doir ilmiy maqolalar o'rin olgan. Navoiyshunoslikning bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistrantlar va bakalavr talabalari hamda keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

Mualliflar qarashi va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

**Әлішер Науаи атындағы Ташкент
мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті**

**Қазақстан Республикасы Жұмабек
Тәшенев атындағы университет**

«ӘЛІШЕР НАУАИ ЖӘНЕ XXI ҒАСЫР»

**тақырыбындағы 10-халықаралық
конференция материалдары**

2025 жыл 6 ақпан

Ташкент – Шымкент – 2025

SENGLAH SÖZLÜĞÜNÜN FERAĞİ DÜZELTMELERİ VE FERAĞİ'DEN YANLIŞ AKTARMALARI ÜZERİNE

Dr. Farhad RAHİMİ

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-mail: farhad_rahimi2007@yahoo.com

10.52773/tsuull.conf.navoiy.2025/MVLG4553

Öz. 'Alī Şīr Nevāyī'nin eserlerini anlamak üzere dünyanın her köşesinde birçok Çağatay Türkçesi sözlüğü düzenlenmiştir. Bunlardan bir tanesi 17. Yüzyılda İran sahasında Safevi şahı Şafī bin Şafī'nin adına yazılmış Ferāğī mahlaslı Muḥammed bin Ziyā'u'd-dīn Hüseynī'nin Miftāhu'l-Luğat adlı Çağatay Türkçesi-Farsça sözlüğüdür. Toplam madde sayısı 720 olan bu eser, Farhad Rahimi tarafından 2021 yılında Türkiye'de ve 2024 yılında İran'da yayımlanmıştır. 1642'de yazılan bu eserin biricik nüshası İran-Tahran Milli Kütüphanesinin 5-19055 numarasında saklanmaktadır. Bu sözlüklerden bir diğeri Mirza Mehdi Han Esterabadi tarafından H. 1172-1173'te (1758-1760) İran'da yazılmış Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan Senglah'tır. Genellikle Osmanlı imparatorluğu, İran, Azerbaycan, Horasan, Hindistan veya Türkistan'da yazılan ve Türk dilinin gelişme tarihi için çok büyük bir değere sahip olan bu sözlükler bir sözlükçülük ekolü oluşturmuştur. Bu sözlükler, Caferoğlu'nun deyimi ile, ne yazık ki yanlışlıktan uzak kalmamışlardır. İşte bütün yazılan bu sözlüklerde olduğu gibi Senglah ve Ferāğī sözlüğünde de bu tür yanlışlıklar bulunmaktadır. Ferāğī'nin yanlışlarının bir kısmı Senglah'ta belirtilerek düzeltilmiştir. Bu çalışmada bu hususlar belirtilmiştir. Ferāğī'de doğru olduğu halde Senglah'ta yanlış sayılan maddeler bulunmaktadır. Bu çalışmanın bir diğer amacı bu türlü yanlışları belirlemek olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Nevāyī, Çağatay Türkçesi, Sözlük Bilimi, Çağatay Türkçesi Sözlükleri, İran, Safeviler, Miftāhu'l-Luğat, Ferāğī, 17. Yüzyıl, Afşarlar, Senglah, Mīrzā Mehdī Han Esterābādī, 18. Yüzyıl.

On the Senglah Dictionary's Corrections of Feraghi and Incorrect Quotations from Feraghi

Abstract. Many Chagatai Turkish dictionaries have been edited in every corner of the world to understand the works of 'Alī Şīr Nevāyī. One of these is the Chagatai Turkish-Persian dictionary of Muḥammed bin Ziyā'u'd-dīn Hüseynī, with the pseudonym Ferāğī, named Miftāhu'l-Luğat written in the name of the Safavid sultan Şafī bin Şafī in the field of Iran in the 17th century. This work, with the total number of entries being 720, was published by Farhad Rahimi in Türkiye in 2021 and in Iran in 2024. The only copy of this work, written in 1642, is kept in the Iran-Tehran National Library, number 5-19055. Another one of these dictionaries is Senglah Chagatai Turkish-Persian dictionary was written by Mirza Mehdi Han Esterabadi in H. 1172-1173 (1758-1760) in Iran. These dictionaries, which were generally written in the Ottoman Empire, Iran, Azerbaijan, Khorasan, India or Turkestan and have great value for the history of the development of the Turkish language, have formed a school of lexicography. These dictionaries, in Caferoğlu's words, unfortunately are not free from errors. There are such errors in Senglah and Ferāğī

dictionaries, as in all written dictionaries. Some of the mistakes of Ferāġī have been corrected by indicating them in Senglah. These issues have been stated in this study. There are some items that are correct in Ferāġī but are considered wrong in Senglah. Another aim of this study is to determine such mistakes.

Keywords: Nevāyī, Chagatai Turkish, Lexicography, Chagatai Turkish Dictionaries, Iran, Safavids, Miftāhu'l-Luġat, Ferāġī, 17th century, Afshars, Senglah, Mīrzā Mehdī Ḥan Esterābādī, 18th century.

1. İran'da Çaġatay Türkçesi Sözlükleri

Nevāyī'nin ölümünden sonra, onun eserlerinin kolayca okunması için, İslam dünyasının her köşesinde çeşitli sözlükler yazılmaya başlandı. Genellikle Osmanlı imparatorluğu, İran, Azerbaycan, Hindistan, Horasan veya Türkistan'da yazılan ve Türk dilinin gelişme tarihi için çok büyük bir değere sahip olan bu sözlükler bir sözlükçülük ekolü oluşturmuştur. Caferoğlu'na göre bu ekolün özellikleri şunlardır:

I. Her sözün kendi öz anlamı dışında, çeşitli Çaġatay Türkçesi şairlerindeki çalarlarını ve anlamlarını belirtmek için karşılaştırmalı yöntemle başvurulmuştur. Estetik bakımdan ise Çaġatay Türkçesi sözlüklerinin en ağır basan noktası, Nevāyī'nin şiir ve sözlük dehasını belirtmek olmuştur.

II. Arapça ve Farsça sözcüklere yer verilmemiştir. Ancak Arap filoloji geleneği tamamıyla ortadan kalkmamıştır.

III. Anadolu Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinden gereğince örnekler alınmış veya anlam değerlendirilmesi yapılmıştır.

IV. Bu sözlükler ne yazık ki yanlışlıktan uzak kalmamışlardır. Bu eksiklikler özellikle de sözcüklerin anlam değerlendirilmesinde göze çarpmaktadır [Caferoğlu 1984, 220-224].

Nevāyī'nin ölümünden sonra İran'da art arda hüküm süren üç Türk hanedanı Safeviler (1501-1736), Afşarlar (1736-1747) ve Kaçarlar (1795-1925) döneminde yazılan Türkçe eserler yanında Çaġatay Türkçesiyle de birçok eser meydana getirilmiştir. Çaġatay Türkçesiyle yazılan eserlerin bir bölümünü oluşturan ve genellikle de Nevāyī'nin yapıtlarının anlaşılması için hazırlanan Çaġatay Türkçesi sözlüklerinin çokluğu, Türk dilinin bu lehçesine verilen önemi kanıtlamaktadır.

Safeviler döneminde Çaġatay Türkçesini incelemek için padişahlar tarafından desteklenip yazılan eserlerden Neẓr-‘Alī'nin sözlüğü, *Miftāhu'l-Luġat*, *Bedāyi'ü'l-Luġat* ve ‘Abdu'l-Cemīl Naşīrī'nin *Kitāb-ı Türki'si* gibi sözlüklerin varlığı İran'da Azerbaycan Türkçesinin yanında Çaġatay Türkçesine olan ilgiyi göstermektedir.

Neẓr-‘Alī'nin sözlüğü, 17. yüzyılda Safevi padişahı Şāh Şafī Sām Mīrzā'nın (hük. H. 1038-1052/ 1629-1642) buyruğuyla yazılan Çaġatay Türkçesi-Farsça sözlüktür. 1629-1642 yılları arasında yazılan bu eser, Mīrzā Mehdī Ḥan Esterābādī tarafından yazılan *Senglah* sözlüğüne kaynaklık etmiştir.

İran sahasında bilinen ilk Çağatay Türkçesi-Farsça sözlük olması son derece önemlidir. Büyük ihtimalle Çağatay Türkçesi-Farsça sözlüklerin ilk ve *Abuşka*'dan sonra Çağatay Türkçesinin ikinci sözlüğüdür.

Abuşka sözlüğünden yararlanılarak yazıldığı anlaşılan bu sözlüğün üç nüshası tespit edilmiştir: Tahran Üniversitesi-Merkez Ktp. No. 4354/3, Tahran-Meclis Ktp. No. 9176 (Sebt No. 85417) ve Kum-Gölpaygani Ktp. No. 20/148-4028/1 nüshası. Elde edilen nüshaların hepsinde bütün sözcükler (madde başları ve örnekler) harekesiz bir biçimde verilmiştir.

Sözlükte toplam madde sayısı 725'tir. Genellikle bir örnek, bazen de iki veya üç örnek verilirken birçok madde de örneksiz kalmıştır. Eserdeki maddeler genellikle Çağatay Türkçesi alanından seçilmiştir. Örneklerin çoğu Nevāyî'nin eserlerinden, özellikle de *Ğarāyibü's-Şıgar* ve *Fevāyidü'l-Kiber* adlı eserinden seçilmiştir. Verilen örneklerin toplam sayısı 485'tir. Bu eser Farhad Rahimi tarafından 2022 yılında Türkiye'de ve 2024 yılında İran'da yayımlanmıştır:

- Rahimi, Farhad. 2022. *Nezrali'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü (Giriş-Metin-İnceleme-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK.
- Rahimi, Farhad. 2024. *Ferheng-i Lügât-i Türki-yi Çağatayi Be Farsi-yi Nezrali*. Tebriz: Ahter.

Bedāyi'ü'l-Luğat, Safevilerin son hükümdarı Şāh Sultān Hüseyin (hük. 1694-1722) zamanında ve onun buyruğuyla 'Alī Şīr Nevāyî'nin eserlerinden yararlanmak üzere İmānī mahlaslı Tālī' Herevî tarafından yazılmıştır. Çağatay Türkçesi-Farsça sözlük olan ve örnek şiirler içeren bu eser de *Senglah* sözlüğünün kaynakları içerisinde yer almaktadır [Rahimi, 2018: 30].

'Abdu'l-Cemīl Naşīrî'nin *Kitāb-ı Türki'si* II. Şāh Şafī yani Şāh Süleymān'ın (hük. 1666-1694) münşisi olan Muhammed Rızā e'n-Naşīrî e't-Ṭūsî'nin oğlu 'Abdu'l-Cemīl bin Muhammed Rızā e'n-Naşīrî e't-Ṭūsî tarafından yazılan, Doğu ve Batı Türkçelerinin karşılaştırmalı kısa dil bilgisini veren, dört Türk lehçesinin (Çağatayî, Rumî, Kızılbaşî, Rusî-İdil-Ural Türkçesi) ve Moğolcanın (Kılmaķî) söz varlığını içeren bir sözlüktür. *Abuşka* sözlüğü ve Nūr Muhammed Bēg Kacar Nevāyî Han'ın *Nişāb'ından* yararlanılarak yazılan bu eser de *Senglah* sözlüğüne kaynaklık etmiştir. Yazmanın giriş kısmında verilen bilgiye göre eserin yazılma sebebi yazarın babasının yarım kalmış sözlüğünü bitirmektir [Rahimi, 2018: 31].

Afşar hanedanının yaklaşık 10 yıl gibi kısa süreli hâkimiyeti döneminde Nâdir Şāh'ın (hük. 1736-1747) münşi ve tarihçisi olan Mīrzā Mehdî Han tarafından yazılan *Senglah* gibi dev bir eser, bu dönemde Çağatay Türkçesinin önemini göstermek açısından son derece önemlidir.

İran'da Türk devletlerinin bir devamı olan Kaçar egemenliği döneminde de Çağatay Türkçesine olan ilgi devam etmiş, *Hulāşa-yı 'Abbāsî*, *Eṭ-Ṭamğa-yı Nāşirî* ve *Feth-'Alī Kacar* sözlüğü gibi sözlükler yazılmıştır. Bunlardan *Hulāşa-yı 'Abbāsî*, Feth-'Alī Şāh'ın (hük. 1797-1834) oğlu 'Abbās Mīrzā'ya (öl. 1833), *Eṭ-Ṭamğa-yı Nāşirî* ve *Feth-'Alī Kacar*

sözlüğü ise Nevāyī eserlerini istekle okuyan o zamanın hükümdarı Nāşiruddīn Şāh'a (hük. 1848-1896) ithaf edilmiştir [Rahimi, 2018: 62-63].

Feth-‘Alī Kaçar sözlüğü, Feth-‘Alī bin Kelb-‘Alī bin Mürşid Kulu bin Feth-‘Alī Kaçar-ı Kazvīnī Sapanlu tarafından Nāşiruddīn Şāh adına üç yılda yazılıp 1861'de İran'da tamamlanan *Luġat-ı Etrākīyye* adlı Çaġatay Türkçesi-Farsça sözlüktür. Sözlüğün İran'da beş nüshası vardır. Thury ve Romaskeviç nüshaları ile birlikte toplam yedi yazma nüshası bilinmektedir. Bu sözlükte *Abuşka*, *Bedāyi‘ü'l-Luġat*, *Naşīrī*, *Senglāh*, *Hulāşa-yı ‘Abbāsī*, *Ferheng-i Vaşşāf*, *Burhān-ı Kāfī* gibi sözlüklerden yararlanılmıştır. Çaġatay Türkçesi sözlüğü kısmında 8235 tane, Arapça-Farsça sözcükler sözlüğü kısmında ise 343 tane kırmızı mürekkeple yazılı madde bulunmaktadır. Maddelerin gerçek sayısı ise çok daha fazladır. Sözlükte binlerce nazım ve düz yazı örnekleri yer almaktadır. Bu eser Farhad Rahimi tarafından 2018 yılında yayımlanmıştır.

● Rahimi, Farhad. 2018. *Fethali Kaçar'ın Çaġatay Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ.

2. Ferāġī'nin Sözlüğü

Miftāhu'l-Luġat, 1642'de İran'da Ferāġī mahlaslı Muhammed bin Ziyā'u'd-dīn Hüseyin tarafından Safevi şahı Şafī bin Şafī'nin (hük. 1629-1642) adına yazılmış Türkçe-Farsça bir sözlüktür. Biricik nüshası İran-Tahran Milli Kütüphanesinin 5-19055 numarasında saklanmaktadır.

Bu eserin Çaġatay Türkçesi olarak adlandırılması ile ilgili hiçbir yerinde kayıt bulunmamaktadır. Bu eserdeki maddeler geniş Türk dili alanından seçilmiştir. Ancak örneklerin çoğunu Nevāyī'nin eserlerinden özellikle de *Ġarāyibü's-Şıġar* adlı eserinden seçtiği için bu eseri Çaġatay Türkçesi Sözlüğü biçiminde adlandırmak yanlış olmasa gerek. Nevāyī'nin kullanılan başka eserleri şunlardır: *Fevāyidü'l-Kiber*, *Nevādirü's-Şebāb*, *Bedāyi‘ü'l-Vasaf*, *Hayretü'l-Ebrār*, *Leylī ve Mecnūn*, *Sedd-i Sikenderī*, *Mecālisü'n-Nefāyis* (Mīrzā Hācī Soġdī) ve *Nesāyimü'l-Maḥabbe* (Edīb Aḥmed). Luṭfī (*Dīvan*), Mevlānā Sākī (*Gül ü Nevruz*), Haydar Tölbe (*Maḥzen-i Esrār*), Bābūr Mīrzā (*Dīvān*) gibi diğer Çaġatay Türk ediplerine de başvurulmuştur. Bundan sonra en çok Nāşiru'd-dīn Rabġuzī'nin *Kıssaşu'l-Enbiyā*'sına başvurulmuştur. Sözlükte bulunan eskicil sözcüklerin çoğu bu eserden kaynaklanmaktadır. Bundan sonra Fuzulī (*Dīvan*, *Beng ü Bāde*), Nesīmī, Şeyhī (*Husrev ü Şīrīn*) ve Sultān Hüseyin Mīrzā gelmektedir.

Madde başı sözcüklere genellikle Çaġatayca eserlerden örnekler verilen bu eser, 18. yüzyılda Mīrzā Mehdī Han Esterābādī tarafından yazılan *Senglāh* sözlüğünün en önemli kaynağıdır. Çaġatay Türkçesinin belki de en önemli sözlüğüdür. Sözlükte toplam madde sayısı 720'dir. Bu eser Farhad Rahimi tarafından 2021 yılında Türkiye'de ve 2024 yılında İran'da yayımlanmıştır:

● Rahimi, Farhad. 2021. *Ferāġī'nin Çaġatay Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.

● Rahimi, Farhad. 2024. *Ferheng-i Lüġat-i Türki-yi Çaġatayi Be Farsi-yi Miftahu'l-Luġat-i Ferāġi*, Tebriz: Ahter.

3. Senglāh Sözlüğü

Kendisinden sonraki Çağatay Türkçesi sözlüklerine kaynaklık eden ve Çağatay Türkçesinin en önemli sözlüklerinden biri olan *Senglah*, Mîrzâ Muhammed Mehdî Han bin Muhammed Naşîr-i Esterâbâdî tarafından H. 1172-1173 (1758-1760) yılları arasında yazılmıştır. Nâdir Şâh'ın (hük. 1736-1747) münşi ve tarihçisi olan Mîrzâ Mehdî Han *Dürre-yi Nâdirî*, *Târîh-i Cihân-güşâ-yı Nâdirî* (*Târîh-i Nâdirî*) ve diplomatik yazıları içeren *Münşe'ât* (*Risâle-yi Bedî'î*) gibi eserlerin de yazarıdır. Mîrzâ Mehdî Han'ın İmanî Tâli' Herevî, Ferâgî, Nedr-'Alî, Mîrzâ 'Abdu'l-Celîl Naşîrî gibi Çağatay Türkçesi sözlüğü yazarlardan bahsetmesi önemlidir.

1736-1747 yıllarında İran'da egemen olan Nâdir Şâh'ın başkâtibi olan Mîrzâ Mehdî Han'ın *Târîh-i Nâdirî* adlı tarihî eseri 1709'dan 1747'ye dek hatta bundan birkaç yıl sonraya kadarki olayları kapsar [Thury, 1903: 4-5]. *Dürre-yi Nâdirî* ise *Târîh-i Cihân-güşâ-yı Nâdirî'nin* özeti gibi ve *Târîh-i Vaşşâf'a* naziredir. Nâdir Şâh'ın her zaman yanında bulunan Mehdî Han, H. 1160/1747'de barış antlaşmasını Sultân Maḥmūd'a imzalatmak için Muştafâ Han Bêgdili Şamlu ile birlikte İstanbul'a gönderilmiştir.

Üç bölümden oluşan bu eserin Mebâni'ü'l-Luğa adlı ilk bölümü Çağatay Türkçesinin dil bilgisi ve yazılışına ayrılmıştır. İkinci bölüm, Nevâyî'nin 12 manzum, 9 mensur olmak üzere 21 eserinden yararlanılarak yazılan Çağatay Türkçesi-Farsça sözlüktür; üçüncü bölümde ise Nevâyî'nin 12 manzum eserinde ve özellikle de *Maḥbûbu'l-Kulûb* 'unda geçen Arapça ve Farsça sözcüklerle deyimlere yer verilmiştir. Sözlükteki sözcükler, ilk hecelerindeki ünlülere göre baplara ayrılmıştır. *Târîh-i Vaşşâf*, *Ḥabîbü's-Siyer*, *Zafer-nâme-yi Şerefü'd-dîn 'Alî Yezdî*, *Oğuz-nâme* (ŞT) gibi eserlerden; *Abuşka*, *Bedâyi'ü'l-Luğat*, *Naşîrî*, *Ferâgî*, *Nedr-'Alî*, *Burhân-ı Kâfi*, *Mü'eyyedü'l-Fuḫalâ* ve *Ferheng-i Cihāngîrî* gibi sözlüklerden yararlanılarak yazılan bu eserin kimi yerlerinde ı/i sesi için işbalı “doygun, dar”, è sesi için işbasız denilerek bu iki ses; ayrıca u/ü için işbalı, o/ö sesi için işbasız denilerek bu iki ses birbirinden ayırt edilmiştir.

Senglah sözlüğünün dil bilgisi kısmı olan Mebâni'ü'l-Luğa, Denison Ross tarafından British Museum nüshasına dayanılarak 1910'da Kalküta'da yayımlanmıştır:

- Ross, E. Denison. (1910). *The Mebâni'l-Lughat Being a Grammar of The Turki Language By Mirza Mehdi Khan Esterabadi*. Calcutta: Bibliotheca Indica.

Aynı bölümü 1942-1947'de, Budapeşte'de J. Eckmann da işlemiştir:

- Eckmann, Janos. (1942-1947). “Mîrzâ Mehdîs Darstellung Der Tschagataischen Sprache”, *Bibliotheca Orientalis Hungarica V*, Budapest, s. 156-222.

Mebâni'ü'l-Luğa'nın Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî kısmında bulunan 1189-1922 sayılı nüshasının tıpkıbasımı 1950'de TDK tarafından Besim Atalay'ın bir ön sözü ile yayımlanmıştır:

- Atalay, Besim. (1950). *Mirzâ Mehdi Mehmet Han Seng-lâh: Lugat-i Nevai*. Tıpkıbasım, TDK Yay., İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası.

Aynı bölümü 1956'da Karl Menges de işlemiştir:

- Menges, Karl Heinrich. (1956). “Das Čagatajische İn Der Persischen Darstellung Von Mirzâ Mehdi Xan”, *Akademie Der Wissenschaften Und Der Literatur (Mainz)*,

Abhandlungen Der Geistes-Und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang, Sayı 9, Wiesbaden, s. 627-739.

Sözlük bölümü üzerine yapılan ilk çalışma Sir Gerard Clauson'a aittir. Bu çalışmada bir giriş, sözlüğün dizinleri ve British Museum nüshasının (Gibb Memorial Trust nüshası) tıpkıbasımı bulunmaktadır:

● Clauson, Sir Gerard. (1960). *Sanglax: A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdī Xān*. London.

Bu eserin ikinci bölümü, çekimli biçimler ve örnekler atılarak 1995'te İran'da yayımlanmıştır:

● Hiyavi, Revşen. (Ş. 1374). *Senglah: Mīrzā Mehdī Esterābādī*. Tahran: Neşr-i Merkez Yay.

İran'da bu eserin tümü 2015'te yayımlanmıştır. Bu çalışmada Tahran-Mecelis Ktp. nr. 860 (Sebt nr. 14120), Tahran Üniversitesi-Merkez Ktp. nr. 4919, Clauson'un tıpkıbasımını verdiği British Museum ve Atalay'ın yayımladığı Mebāni'ü'l-Luğa nüshalarından eserin eleştirel metni ortaya konulmuştur.

● Sadik, Hüseyin Muhammedzade. (Ş. 1394). *Senglah*. Tebriz: Ahter Yay.

Londra-British Museum (Or. 2892), Londra-School Of Oriental Studies Ktp., Oxford-Bodleian Ktp. (Elliot 341) ve Paris'te de nüshaları bulunmaktadır.

İran kitaplıklarında tespit edilen nüshalar şunlardır:

1. Tahran-Melik Millî Ktp.: nr. 392, 362 yaprak, istinsahı: H. 12. yüzyıl [Efşar, Danişpejuh, 1352: 18].

2. Tahran-Melik Millî Ktp.: nr. 1481/5, 73 yaprak, istinsahı: H. 13. yüzyıl [Efşar, Danişpejuh, 1363: 272].

3. Tahran-Millî Ktp.: nr. F-1141, 730 yaprak, istinsahı: H. 1173 [Envar, 1351: 163-165].

4. Tahran Üniversitesi-Merkez Ktp.: nr. 4919, 533 yaprak, istinsahı: H. 12. yüzyıl [Danişpejuh, 1340: 4031-4032].

5. Tahran-Mecelis Ktp.: nr. 860 (Sebt nr. 14120), 531 yaprak, istinsahı: H. 13. yüzyıl [Hairi, 1353: 89-92].

6. Tahran-Mecelis Ktp.: nr. 17227 (Sebt nr. 208392), 776 yaprak, istinsahı: H. 12. yüzyıl [Nazari, 1391: 80-81].

7. Tahran-Mecelis Ktp.: nr. 53/2 (Sebt nr. 212236), 36 yaprak, istinsahı: H. 1224. Surūd'un bağışı (Mecelis Kitaplığının bilgisayarı).

8. Tahran-Daru'l-maarif-i Büzürg-i İslami Ktp.: nr. 496 (Sebt-i Mali nr. 66540), 178 yaprak, istinsahı: H. 13. yüzyıl [Münzevi, 1377: 138].

9. Tahran-Sipehsalar Ktp. (Mebāni'ü'l-Luğa): nr. 38, 20 yaprak [Şirazi, 1318: 268-269].

10. Kum-Gölpaygani Ktp. (Mebāni'ü'l-Luğa): nr. 3/106-486, 53 yaprak, istinsahı: H. 1279 Muhammed İsmā'il tarafından, Muhammed Rızā Han'ın buyruğuyla [Sadrayi-yi Hoyi, 1388: 3496].

11. Kum-Feyziye Medresesi Ktp.: nr.10/2 (yazma eserde ise Mecmua: 112/2 yazılı), 72 yaprak, istinsahı: H. 11. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır [Üstadi, 1396: 1].

4. Senglah Sözlüğünün Feraği Düzeltmeleri

● Bu sözlükte verilen maddelerin birçoğu Ferāğī'den alınmıştır (Bk. Farhad Rahimi, “Senglah Sözlüğünün Feraği Kaynaklı Maddeleri ve Feraği Kaynaklı Yanlışları Üzerine” Makalesi).

● Ferāğī'nin yanlışlarının bir kısmı Senglah'ta belirtilerek düzeltilmiştir:

→ FE: **Öç** (أوج) “öç almak; çekişmek, sürtüşmek; sataşmak”.

Doğrusu: **Öçeş-** (أوجاش)// SG-Yazma: **أوجاشماق** “çekişmek, tartışmak; sataşmak” (218). FE'de yapılan yanlışlık belirtilmiştir (221)// DLT-Yazma: **أجشماق** “yarışmak” (100)// CC2: **Öçeş-** “bahse girmek” (792)// Hak.Tr1: **Öçeş-** “kin beslemek; öç almak; inat etmek” (333)// Tuv.Tr2: **Öje-/ Öjeş-** “inat etmek” (231/232)// Krgz.Tr: **Öçöş-** “kin beslemek, kızmak” (607)// Mlk.Tr: **Öçeş-** “bahse girmek” (315)// Trkm.Tr1: **Öçeş-/ Öcük-** “öfke duymak” (501)// Azb.Tr2: **Öçeş-** “çekişmek, sürtüşmek; sataşmak; bahis tutuşmak” (III/544)// Derleme: **Öçeşmek** “bahis tutuşmak; lades tutuşmak; birbirine zıt gitmek; öç almak; karşılıklı birbirini aldatmak”// Moğ-Les: **Ösi-/ Öşi-** “nefret etmek; kin gütmek” (1005).

[Fevāyidü'l-Kiber'den:]

[Çü eltıp eki tarafdın başın kulağınga zülf]

Meger ki katlıma her bir sening bile kêngeşip

[Özin Mesîh'çe fehmi eyleben uyatka kalıp]

Ecel firâkıng ile öltürürde çün öçeşip⁹

(مکر که قتلیمه هر بیر سینیک بیله کینکاشیب)

(اجل فراقینک ایله اولتورورده چون اوجاشیب)

→ FE: **Oğur** (أوغور) “Çingiz Han'ın ecdadından Kara Han bin Moğol Han'ın oğlunun adı”.

Doğrusu: **Oğuz** (أوغوز)// SG-Yazma: **أوغوز** “Kara Han bin Moğol Han'ın oğlu”. FE'de yapılan yanlışlık belirtilmiştir (261-262)// ŞT-Yazma: **اوغوز** “Kara Han bin Moğol Han'ın oğlu” (T70a/4-9)// CT: **Oğuz** “Kara Han bin Dip Yakuy bin Abulca Han Yāfeş bin Nūh'un oğlu” (138).

→ FE: **Aldaray** (الذرای) “aldatmak, gönlünü avutmak”. Örnekte geçen bu kelime, **Argaday** olmalıdır.

Doğrusu: “heyecanlanır; kendini kaybeder, kendinden geçer”// AŞ-Yazma: **Aldara-** “ızdırıp çekmek; infial, gücenmek, aldırmak; etkilenmek; kendini kaybetmek, kendinden geçmek” (11a)// BL-Yazma: **Aldarmak** “aldanmak”; **Aldaray** “Aldarmak eyleminin kiplerindendir”; **Aldargay** “Aldaray'ın pekiştirilmiş biçimidir” (12a-12b)// SG-Yazma: **Aldaramak/ğ** “heyecanlanmak; ızdırıp ve acı çekmek”. BL'de verilen anlamın yanlış olduğu da belirtilmiştir (163)// Tuv.Tr1: **Aldara-** “kötüleşmek; yok olmak” (4)// Krgz.Tr: **Aldıra-**

⁹ her| FE-Yazma: bir (بیر)// sening| FE-Yazma: sening (سینیک). Bk. SG-Yazma (219), FK (64, 64/2-3), FK-Özb (G.60/2-3), Külliyyat-Yazma2 (426-427), Divan-Yazma (74).

“şaşalamak, apışmak; güçten düşmek, gevşemek” (25)// YUyg.Tr: Aldırmak “acele etmek” (9)// Trkm.Tr1: Alcıra- “şaşırmak” (28)// Moğ-Les: Aldara-/ Aldra- “gevşemek, çözülmek; kurtulmak, bırakılmak; kaybolmak, yok olmak; gücünü veya cesaretini kaybetmek, bedence zayıflamak” (49).

Argada- “aldatmak, gönlünü avutmak” için Bk. AŞ-Yazma (6a), SG-Yazma (124), Moğ-Les (83)// DLT-Yazma: Ar- (96).

[*Ġarāyibü’ş-Şıġar’dan:*]

Mèn-i bî-dil sanġa cān oynamak birle yaraydur-mèn

Belī sèn tıflnı bu tuhfe birle argadaydur-mèn¹⁰

(مینى بیدل سنکا جان اویناماق بیرله یارای دورمین
بلی سین طفل نی بو تحفه بیرله ارغداى دورمین)

→ FE: Ivsal- (ایوسال) “incinmek, eziyet çekmek; zayıflamak”. Örnekte geçen bu kelime, Tavşal olmalıdır.

Doğrusu: Tavşal- (تاوشال) “yorulmak, güçsüz düşmek”// AŞ-Yazma: Tavşalmak “yorulmak, zebun olmak” (80a)// SG-Yazma: Tavşalmak “yorulmak, güçsüz düşmek” (619). FE’de sağlam olmayan nüshalardan okunarak yapılan yanlışlık belirtilmiştir (620)// DLT-Yazma: تَشْتَمَاک “terini çıkarmak, yormak” (432); تَشْتِنَمَاک “sıkı çalışmak, çok çabalamak” (386); تَشْتَمَاک “yarışmak” (319); تَشْتَمَاک “çalışmaktan teri çıkmak” (569)// Tatar.Tr: Tavşal- “hâlden düşmek; yıpranmak, eskimek, ezilmek; buruşmak” (269)// Azb.Tr1: Tövşe- “nefes nefese kalmak” (745)// Tr.Tr: Tavsa- “gücünü kaybetmek, yavaşlamak, gevşemek”// Derleme: Tavşa- “gevşemek”.

[*Ġarāyibü’ş-Şıġar’dan:*]

Hulle gül bergidin étting perde-yi cānımdın ét

Bolsa anıñg astıda nā-geh teniñg tavşalġu dēk¹¹

(حله کل برکیدین ایتینگ پرده جانیم دین ایت
بولسه انیک آستیده ناکه تنیک تاوشالغو دیک)

→ FE: Berek (بَرَک) “kadınların başlarına taktıkları titrek ve gümüş varaktan iğne”. Örnekte geçen bu kelime, Terek olmalıdır.

Doğrusu: Terek (تَرَک) “kavak ağacı”// AŞ-Yazma: Terek (تَرَک) (/k/ ile) “kavak” (74a); تَرَک (/g/ ile) “engelleme; savma” (82b-83a)// SG-Yazma: تَرَک “kavak; mecaz olarak: ev direği”. FE’de verilen maddenin yanlış olduğu da belirtilmiştir (733-734)// DLT-Yazma: تَرَک “kavak” (207); تَرَک “direk” (225)// CC2: Terek “ağaç” (838); Tirek “direk” (844)// Hak.Tr1: Tirek “kavak” (504)// Tuv.Tr1 (106), Alt.Tr (175), Kzk.Tr1 (535), Krgz.Tr (727): Terek “kavak”// Mlk.Tr: Terek “ağaç” (392)// Özb.Tr1: Terāk “kavak” (87)// YUyg.Tr: Dèrek/ Tèrek “kavak ağacı” (101/409); Derex/ Derext “ağaç” (97); Tirek “direk” (414)// Trkm.Tr1: Derek “kavak ağacı” (150).

¹⁰ arġaday| FE-Yazma, GS-Yazma (333): aldaray (آلدرای). Bk. AŞ-Yazma (6a), BL-Yazma (8a), SG-Yazma (124), GS (349, 466/1), GS-Özb (G.452/1), Külliyyat-Yazma2 (107), Külliyyat-Yazma-TB (93), Divan-Yazma (415).

¹¹ Hulle| FE-Yazma, GS-Yazma (280): Ķaddı (قدی)// étting| FE-Yazma, GS-Yazma: anıñg (انیک)// ét| FE-Yazma, GS-Yazma: yapıp (یاپیپ)// tavşalġu dēk| FE-Yazma, GS-Yazma: ıvsalġu tēk (ایوسالغو تنیک). Bk. SG-Yazma (620), GS (267, 346/6), GS-Özb (G.334/6), Külliyyat-Yazma2 (86), Külliyyat-Yazma-TB (73), Divan-Yazma (319).

[*Ġarāyibü 'ş-Şıgar'dan:*]

Anıñ nihāl-ı kadı titreben terek yañlıg
Mên evrülüp başıgā tartıban şabā dēk āh¹²

(آنیک نهال قدی تیترا بان تیرک ینکلیغ
مین ایورولوب باشیغه تارتیبان صبا دیک آه)

→ FE: Tağa (تَاغَا) “mızrak”. Örnekte geçen bu kelime, Davulğa olmalıdır.

Doğrusu: Tavulğa/ Davulğa/ Duvulğa (تَاوُولْغَا-داوُولْغَا-دُوُولْغَا) “miğfer, tolga, demirden savaş başlığı”. Bk. AŞ-Yazma (75b/117a: Tağa “toka”; Dalğa “tolga”)// AŞ-Yazma: Tavulğa/ Tavulğan/ Davulğa/ Davulğan “tolga” (80b/117a); دُولْغَه “tolga” (120b)// SG-Yazma: Tavulğa/ Tavluğa/ Davulğa/ Davluğa “tolga” (622/863). AŞ ve FE’de verilen maddenin yanlış olduğu da belirtilmiştir (622)// Külliyyat-Yazma1 (Sİ) (849), Külliyyat-Yazma-TB (832): داوولغا; Hamse-Taşbasma: دوبولغا (410)// Hak.Tr1: Tulağa “miğfer, tolga” (527)// Kzk.Tr1: Duvlğa “miğfer, tolga” (130)// Krgz.Tr: Tuulğa “miğfer, tolga” (765)// Özb.Tr2: Dubulğä “miğfer, tolga, başlık, kask” (128)// YUyg.Tr: Duyulğa “miğfer, tolga, başlık” (107)// Moğ-Les: Dugulga/ Dülga “miğfer, tolga, başlık” (431).

Sedd-i Sikenderî'den:

Davulğada Çīnī yalav dil-pezīr
[Yana cevşen üstige Çīnī harīr]¹³
Kēyip cevşen üstige Çīnī harīr
[Kēlip su üze sebze dēk dil-pezīr]¹⁴

(داوولغادا چینى يالاو دلپذير
کييب جوشن اوستيگا چینی حریر)

→ FE: Çubrut- (چوبُرُوت) “ince ağacın değmesiyle insanın uzuvları acımak; alevin değmesiyle biraz yanıp kararmak”.

Doğrusu: “birbirinin ardınca dizmek, art arda uzatmak”// AŞ-Yazma: چوپروشوب “binişmek, birbiri ardınca gitmek” (110b)// SG-Yazma: چوپروتماق “ardınca dizmek, art arda uzatmak”. FE’de verilen anlamın yanlış olduğu da belirtilmiştir (809)// Hak.Tr1: Subal- “birbirinin ardından gitmek, uzanmak” (453)// Tuv.Tr2: Şuuş- “dizi olmak, sıra olmak, dizilmek; sıra hâlinde hareket etmek” (267)// Alt.Tr: Çuba- “birbiri ardınca gitmek” (78)// Kzk.Tr1: Şuba- “katar katar gitmek, ardı sıra gitmek”; Şubır- “art arda gelmek, katar olmak; akmak” (647)// Krgz.Tr: Çuba- “katar hâlinde gitmek, birbiri ardınca gitmek” (284); Çubur- “uzamak; akmak; tane tane dökülmek; dizi hâlinde yürümek” (285)// Moğ-Les: Çuburi-/ Çuvri-/ Çubura- “sıralanmak, dizilmek, birbiri ardı sıra hareket etmek; damlamak, damla damla akmak” (324).

¹² terek| FE-Yazma, GS-Yazma (376): berek (برک)// dēk| FE-Yazma, GS-Yazma: tèk (تیک). Bk. SG-Yazma (733), GS (418, 567/2), GS-Özb (G.549/2), Külliyyat-Yazma2 (124), Külliyyat-Yazma-TB (109), Divan-Yazma (503).

¹³ Davulğada Çīnī yalav dil| FE-Yazma: Tağa dalgāda çın yalavuz (تاغا دالغادا چین يلاوز). Bk. AŞ-Yazma (117a/183b), SG-Yazma (622/1162), Sİ (185, 2053), Sİ-Özb (XXVII), Külliyyat-Yazma1 (849), Külliyyat-Yazma-TB (832), Hamse-Taşbasma (410).

¹⁴ üstige| FE-Yazma: üstide (اوستیده). Bk. SG-Yazma (622), Sİ (191, 2139), Sİ-Özb (XXVII), Külliyyat-Yazma1 (851), Külliyyat-Yazma-TB (834), Hamse-Taşbasma (411).

[Fevāyidü'l-Kiber'den:]

Mèn küyer-mèn hicr ara her dem otum tîz êtkeli

Ey tena‘‘um ehli vaşl efsānesin çubrutmanğız¹⁵

(مین کویارمین هجر ارا هر دم اوتوم تیز ایتکالی/ای تنعم اهلی وصل افسانه سین چوبروتمانکیز)

→ FE: Çubulğan (چوبولغان) “ipe düğüm düşmek; dolaşmak”.

Doğrusu: “gevşemek, çözülmek; dolaşmak, karışmak”// AŞ-Yazma: چوبولماق “eskilikten didilmek, ucu paralanmak, ip çözülp dolaşmak” (111b)// SG-Yazma: چوبولماق “çürümek”. FE’de verilen anlamın yanlış olduğu da belirtilmiştir (806)// Hak.Tr1: Suba- “çözmek, açmak; sermek, yaymak” (453)// Özb.Tr2: Çuvä- “çözmek, gevşetmek, açmak” (550)// Özb.Tr3: Çuwä-/ Çuwi- “ditmek; bozmak” (199)// YUyg.Tr: Çuvalmaq/ Çuvulmaq/ Çuğalmaq “çözülmek, dağılmak, açılmak, karışmak” (88/87)// Moğ-Les: Subu-/ Suva-/ Suba-/ Subi- “çözmek, gevşetmek” (1136).

[Ġarāyibü’ş-Şıgar’dan:]

Silk êtek zer-rişte birle gül tokulğan cinsdin

Kim êmes târı çubulğan vaşlalığ maşab dēk¹⁶

(سیلک ایتک زر رشته بیرله گل توقولغان جنس دین
کیم ایمس تاری چوبولغان وصله لیغ ماشاب دیک)

[Bedāyi‘ü'l-Vasaṭ’tan:]

Boldı muğ deyride hırkamnıñ çubulğan ipleri

Her biri küfr ehliğa bir Berhemen zünnārīça¹⁷

(بولدی مغ دیریده خرقم نیک چوبولغان ایپلاری
هر بیرى کفر اهلیغه بیر برهمن زناریچه)

→ FE: Yastan- (یاستان) “bir yere kapanmak; dünyadan elini eteğini çekip bir yere kapanarak ibadet etmek”.

Doğrusu: “yaslanmak, dayanmak”// AŞ-Yazma: یاستانیب “yaslanıp” (183b)// SG-Yazma: Yastanmaq “yaslanmak, dayanmak”. FE’de verilen anlamın yanlış olduğu da belirtilmiştir (1304)// DLT-Yazma: Yastalmaq “yaslanmak” (488)// Hak.Tr1: Çastan- “yaslanmak, dayanmak” (84)// Alt.Tr: Castan- “yaslanmak” (55)// Kzk.Tr1: Jastan- “yaslanmak, dayanmak” (166)// Krgz.Tr: Cazdan- “yaslanmak” (194)// Özb.Tr1: Yästän- “yaslanmak” (123)// Trkm.Tr1: Yassan- “yaslanmak” (681).

[Nevādirü’ş-Şebāb’dan:]

Könğül her tün ferāğ istep belā tağını yastanmas

Eger her dem neçe qatla ol ay kūyını aylanmas¹⁸

¹⁵ otum tîz| FE-Yazma: ölüm siz (اولوم سیز). Bk. SG-Yazma (809), FK (206, 213/6), FK-Özb (G.204/6), Divan-Yazma (201).

¹⁶ vaşlalıg| FE-Yazma, GS-Yazma (274): vaşlalik (وصله لیک)| dēk| FE-Yazma, GS-Yazma: tēk (تیک). Bk. GS (261, 336/6), GS-Özb (G.325/6), Külliyyat-Yazma2 (85), Külliyyat-Yazma-TB (71), Divan-Yazma (311).

¹⁷ Berhemen| FE-Yazma: pîrehen (پیرهمن). Bk. SG-Yazma (806), BV (396, 546/6), BV-Özb (G.543/6), Külliyyat-Yazma2 (383), Külliyyat-Yazma-TB (366), Divan-Yazma (498).

¹⁸ ferāg| FE-Yazma: firāk (فراق)| yastanmas| FE-Yazma: yastanmış (یاستانمیش)| her| FE-Yazma: bir (بیر)| kūyını aylanmas| FE-Yazma: kūynı yastanmış (کوینی یاستانمیش). Bk. NŞ (226, 226/1), NŞ-Özb (G.226/1), Külliyyat-Yazma2 (201), Külliyyat-Yazma-TB (185), Divan-Yazma (220).

5. Senglah Sözlüğünün Feraği'den Yanlış Aktarmaları

• Senglah'a geçen Ferāḡī kaynaklı yanlışlar: Nevāyī'nin eserlerinin anlaşılması için yazılan bu sözlükler bir sözlükçülük ekolü oluşturmıştır. Bu sözlükler, Caferoğlu'nun deyiimi ile, ne yazık ki yanlışlıktan uzak kalmamışlardır. Bu eksiklikler özellikle de sözcüklerin anlam değerlendirilmesinde göze çarpmaktadır. İşte bütün yazılan bu sözlüklerde olduğu gibi Senglah sözlüğünde de bu tür yanlışlıklar bulunmaktadır. Bu eserde bulunan yanlışların bir kısmı Ferāḡī sözlüğünden kaynaklanmaktadır (Bk. Farhad Rahimi, "Senglah Sözlüğünün Feraği Kaynaklı Maddeleri ve Feraği Kaynaklı Yanlışları Üzerine" Makalesi).

• Ferāḡī'de doğru olduğu halde Senglah'ta yanlış sayılan maddeler bulunmaktadır:

→ FE: Êş kur (ایش قور) "çağdaş sohbet arkadaşları, dostlar".

AŞ-Yazma: ایش "eş, yoldaş, akran, emsal, bağlantı[lı]" (25a)// SG-Yazma: Êş "bağlantı[lı], bağlı, ilişik" (377)// DLT-Yazma: ایش "eş, arkadaş" (35); اشلار-اشيلار "kadın" (71)// Hak.Tr1: İs "eş" (227)// Tuv.Tr1 (43), Alt.Tr (85): Êş "arkadaş; eş, karı; emsal; çiftin biri"// Kzk.Tr1: Es "dayanak; arkadaş" (144)// Krgz.Tr: Êş "dayanak; yardım; umut" (341)// Tatar.Tr: İş "eş, dost; benzer, denk"; İşe "gibi, benzeri" (122)// Özb.Tr1: Êş "eş" (119)// YUyg.Tr: Êş "eş; çift" (127)// Trkm.Tr2: Eşen "mal yavrularken çocukla birlikte düşen ince zar, çocuğun yoldaşı" (387)// Moğ-Les: İci/ İj "takım; birim; tek"; İcil/ İjil "eş, emsal; arkadaşlık; eşit; çiftin biri" (669).

AŞ-Yazma: قور "akran, emsal; kemer, kuşak" (153a)// SG-Yazma: ایش قور "iş yapan" (378) (FE'den anlamı yanlış aktarılmış olmalıdır); قور "kemer, kuşak; altın veya gümüşten çember yapılarak kabak ağacının başına takılan nişan; şölenlerde oturularak oluşturulan çember; duvar taşlarının yan yana dizilerek oluşturduğu bir sıra, duvarın her katı, temel; denk, eşit, benzer" (1111)// DLT-Yazma: قُر "kuşak, kemer; rütbe, mertebe" (163)// CC1: Kur "kemer, kuşak" (124); Kurla "defa" (125)// Kzk.Tr1: Qurdas "yaşıt, akran"; Qurlı "benzer, gibi, kadar" (338)// Krgz.Tr: Kur "kuşak; vakit, defa"; Bir kur "yaşıt" (522); Kurdaş "yaşıt"; Kurduu "kadar" (524)// Tatar.Tr: Qordaş "çağdaş, yaşıt, akran" (173)// Özb.Tr2: Qur "an, lahza; tekrar"; Qurdâş "yaşıt" (393)// YUyg.Tr: Qurdaş "yaşıt, akran" (249)// Tr.Tr: Kur "düzey"// Derleme: Kor "sıra, dize; yapıda aynı boyda taşlardan yan yana dizilerek yapılan bir sıra; yığın"// Moğ-Les: Kiri/ Xir "ölçü, derece" (750).

→ FE: Қоғуш (قوغوش) "çulhaların kullandığı masura, mekik".

SG-Yazma: قوغوش "çulhaların kullandığı mekik" (685) (FE'den yanlış aktarılmış olmalıdır)// DLT-Yazma: قُعُش "oluk" (185)// CC2: Kovuş "kovuk, oyuk" (753)// Tuv.Tr1: Kooşpa "oluk" (71)// Kzk.Tr1: Quvıs "kovuk, oyuk, boşluk" (328)// Mlk.Tr: Qıvuş "oyuk" (285)// Tatar.Tr: Qıvış "kovuk, boşluk" (179)// Azb.Tr1: Goğuş "kovuk" (379)// Moğ-Les: Hobul/ Hovol "oyuk, oluk, kovuk" (1466); Hogusun/ Hooson "boşluk" (1470).

→ FE: Қавуз (قاوز) "boş, kof, kavuz".

SG-Yazma: Қавур (قاورور) "anlamsız, temelsiz" (1085) (FE'den yanlış aktarılmış olmalıdır)// DLT-Yazma: قوز "şaraptaki çer çöp" (517)// Hak.Tr1: Hoos "başak kalıntısı,

kesmik” (188)// Tuv.Tr2: Hos/ Hoozun “boş, kof” (171)// Alt.Tr: Koozo “başak kalıntısı, kesmik” (117)// Kzk.Tr1: Qavız “tahıl kabuğu” (303)// Trkm.Tr1: Govuz “tam dolmamış” (286)// Trkm.Tr3: Kavuz “dolu olmayan” (452)// Moğ-Les: Hagurasun/ Hürs “kabuk; saman, çöp” (1404); Hogusun/ Hooson “boşluk; boş, değersiz” (1470).

→ FE: Könek (کُونَك) “Kova burcu; içine süt sağılan kap”.

SG-Yazma: کوناک “içine deve sütü sağılan deri kap” (1213)// KE-Yazma1: کوناک “kova” (95)// DLT-Yazma: کُنک “deriden yapılan su kabı” (197)// Hak.Tr1: Könök “kova” (264)// Alt.Tr: Könök “kova” (122)// Kzk.Tr1: Könek “deriden yapılmış süt kabı” (247)// Krgz.Tr: Könök “içine deve sütü sağılan gerdel” (504)// Trkm.Tr2: Könek “içine deve sütü sağılan deri kap” (742)// Moğ-Les: Könüg/ Hönög/ Köneg “kova” (776).

Mevlânâ Nâşır’dan:

On êki ükek yêti akrân kılık

Öng ilki Ȑozı Uy Erendiz **Kuçık**

Kür Arslan ma Buğday Başı, Ülgü ol

Çıyan Ya hem Oğlağ Könek hem Balık

Yana yêti yılduz bularda yürür¹⁹

Sekendiz Onğay ol Kürüd hem Yaşık

Sewit Arzu Yalçık yağı tøk bolur

Toğuşdın osanma kèziben barık²⁰

(اون ايکي اوکک ييتي اقران قيليق
اونک ايلکي قوزی اوی ارندیز قوجيق
کور ارسلان ما بوغداي باشي اولکو اول
چيان يا هم اوغلاق کونک هم باليق
ينا يييتي يولدوز بولارده يورور
سکندیز اونکاي اول کورد هم يشيق
سقيت ارزو يلچيق ياغي تیک بولور
توقوش دين اوسانما کيزيبان باريق)

→ FE: Yoçın (يُوچين-يُوچين) “konuk, mihman; kız çocuk, kız”.

AŞ-Yazma: يُوچون “yolcu (مسافر)” (111b); ياوچين “konuk” (184b). ME’den aynı şiir örneğini veren Senglağ yazarı bu maddeyi Yolçı [Bk. SG-Yazma (1366)] biçiminde düzeltmiştir// ME-Yazma: يولچی (5b/2); ME-Yazma2 (31), ME-Yazma3 (94): يولجي; ME-Yazma4 (25), ME-Yazma6 (21), ME-Yazma7 (45): يوجين; ME-Yazma5 (35), ME-Yazma8 (1): جوجين// Krgz.Tr: Çooçun “yabancı, yat; tuhaf” (280)// YUyg.Tr: Yoçun “yabancı” (469)// Moğ-Les: Ciguçi/ Cūç/ Cigulçi(n)/ Cugülç/ Cagulçi(n)/ Coçin “konuk; yolcu” (1623/1646).

Mağzen-i Esrār’dan:

Hâtem-i Tay kör ki bu hâlî bile

Yoçın ağırlar kişi mālî bile²¹

¹⁹ yêti| FE-Yazma: yeti (يَتِي)// kılık| FE-Yazma: kılığ (قِيلِغ). Bk. KE (120), KE-Yazma1 (95), KE-Yazma2 (66v).

²⁰ Sewit| FE-Yazma: Sağıt (سَقِيت)// Yalçık| FE-Yazma: Yılçık (يِيلِچِک). Bk. KE (120), KE-Yazma1 (95), KE-Yazma2 (66v).

(حاتم طی کور که بو حالی بيله
یوجین آغیرلار کیشی مالی بيله)

→ FE: Yağan (يَغَان) “fil”.

SG-Yazma: Yığınt (1386)// DLT-Yazma: Yağan/ Yaŋgan (يَغَان-يَنگان) (456/608)//
Tuv.Tr1: Çaan (19)// Moğ-Les: Cagan/ Cān (1581).

→ FE: Yacan- (يَاچَان) “yüz çevirmek, sakınmak”.

SG-Yazma: Tacanmaq (تاجانماق) “sakınmak, kaçınmak” (564)// SG-Yazma (564), NŞ-
Özb (G.416/3), Külliyyat-Yazma2 (235), Külliyyat-Yazma-TB (218), Divan-Yazma (384):
تاجانمادیم// DLT-Yazma: يَجْنَمَاق “utanıp çekinmek” (479)// CC1: Yačan- “korkmak; çekinmek;
utanmak” (214)// Krgz.Tr: Taca-/ Cada- “nefret duymak, bıkmak” (696/161)// Derleme:
Yacanmak/ Ocunmak “korkmak, ürkemek; çekinmek, sakınmak; utanmak, sıkılmak; bıkmak,
usanmak”// Moğ-Les: İçe-/ İçi- “utanmak” (634).

[Nevādirü’ş-Şebāb’dan:]

Muğ pīri mey bērip tiledi cānnı muğ-beçe
Her nè ki dēdiler kılurıdın yacanmadım²²

(مغ پیری می بیریب تیلادی جاننی مغبچه
هر نی که دیدیلار قیلوریدین یاجانمادیم)

6. Sonuç

Kendisinden sonraki Çağatay Türkçesi sözlüklerine kaynaklık eden ve Çağatay Türkçesinin en önemli sözlüklerinden bir olan *Senglaḥ*, Mīrzā Muḥammed Mehdī Ḥan bin Muḥammed Naṣīr-i Esterābādī tarafından H. 1172-1173 (1758-1760) yılları arasında yazılmıştır. Diğer Çağatay Türkçesi sözlüklerinde olduğu gibi *Senglaḥ* ve bu sözlüğün en önemli kaynağı olan Ferāġī sözlüğünde de bazı yanlışlar bulunmaktadır. Ferāġī’nin yanlışlarının bir kısmı *Senglaḥ*’ta belirtilerek düzeltilmiştir. Bu çalışmada bu hususlar belirtildi.

Bu yanlışların bir kısmı yararlanıldığı eserlerde olan ve düzeltilmeden esere alınan hususlar, bir kısmı ise Çağatay Türkçesi metinlerinin yanlış okunuşundan kaynaklanmaktadır. *Senglaḥ* gibi dev bir eserde birtakım yanlışların bulunması doğaldır. Ferāġī’de doğru olduğu halde *Senglaḥ*’ta yanlış sayılan maddeler bulunmaktadır. Bu çalışmada bu türlü yanlışlar da belirtildi. Böylelikle Türkologları uzun zaman uğraştırıp yanlışlığa düşüren şüpheli sözcüklerin kaynakları belirtilerek bir çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Bunların sayesinde sözlüklere giren birçok yanlışın düzeltilebileceğini düşünmekteyiz.

Kısaltmalar

FE	Ferāġī// H.	hicri// hūk.	hüküm sürdüğü tarih
Ktp.	Kütüphanesi// nr.	Numara// öl.	ölümü

²¹ Bk. AŞ-Yazma (184b), SG-Yazma (1366), ME (96, 418), ME-Yazma (5b/2), ME-Yazma2 (31), ME-Yazma3 (94), ME-Yazma4 (25), ME-Yazma5 (35), ME-Yazma6 (21), ME-Yazma7 (45), ME-Yazma8 (1).

²² Bk. SG-Yazma (564), NŞ (416, 417/3), NŞ-Özb (G.416/3), Külliyyat-Yazma2 (235), Külliyyat-Yazma-TB (218), Divan-Yazma (384).

Kaynaklar

Abuşka, Süleymaniye-Esad Efendi Ktp., nr. 3264 el yazması, *Tıpkıbasımı haz.* M. S. Kaçalın (2011), Niyâzi: Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar (el-Luğātu'n-Nevâiyye ve'l-İstişhādātu'l-Cağātāiyye), TDK, Ankara. **AŞ-Yazma**

Akdoğan, Yaşar (1999), *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*, Beşir, İstanbul. **Azb.Tr1**

‘*Alî-şîr Nevâyî*’ (20 cilt) (1987-2003), Özbekistan SSR Fenler Akademiyası, Taşkent. **Eser-Özb**

‘*Alî-şîr Nevâyî, Dîvân-ı Gâzaliyyât-ı Nevâyî*’, İran-Tahran Meclis Ktp., nr. 15229 el yazması. **Divan-Yazma**

‘*Alî-şîr Nevâyî, Gârâyibü’ş-Şîğâr*’, İran-Tahran Milli Ktp., nr. 5-19055/2 el yazması. **GS-Yazma**

‘*Alî-şîr Nevâyî, Hamse-yi Emîr ‘Alî-şîr Nevâyî*’, İran-Tahran Meclis Ktp., nr. 214629 taş basması.

Hamse-Taşbasma

‘*Alî-şîr Nevâyî, Külliyyât-ı Nevâyî*’, cilt I, Fransa-Milli (*Paris Bibliotheque Nationale*) Ktp., nr. 316 el yazması. **Külliyyat-Yazma1**

‘*Alî-şîr Nevâyî, Külliyyât-ı Nevâyî*’, cilt II, Fransa-Milli (*Paris Bibliotheque Nationale*) Ktp., nr. 317 el yazması. **Külliyyat-Yazma2**

‘*Alî-şîr Nevâyî, Külliyyât-ı Nevâyî*’, Tebriz-Milli Ktp., nr. 3582 el yazması. **Külliyyat-Yazma-TB**

Altay, Nurullah (1386), *Özbek Tili Sözlüğü*, Global Partners, Afganiztan. **Özb.Tr3**

Argunşah, M., Güner, G. (2015), *Codex Cumanicus*, Kesit, İstanbul. **CC2**

Arıkoğlu, E., Kuular, K. (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara. **Tuv.Tr1**

Arıkoğlu, Ekrem (2005), *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, Akçağ, Ankara. **Hak.Tr1**

Boeschoten, H. E., O’kane, J. (2015), *Al-Rabghūzī The Stories of the Prophets Qışaş al-Anbiyā’: An Eastern Turkish Version (Second Edition)*, Brill, Leiden-Boston. **KE**

Borovkov, A. K. (1961), Bedā’i’ Al-Luğat: Slovar Tālī’ Īmānī Geratskogo K Soçineniyam Alişera Navoi, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Narodov Azil, Moskova (*Tıpkıbasım: Petersburg (Leningrad) Devlet Kitaplığı Hanikova koleksiyonu nr. 35 el yazması*). **BL-Yazma**

Caferoğlu, Ahmet (1984), “Çağatay Türkçesi Gelişmesi ve Karakteri”, *Türk Dili Tarihi*, II. cilt, Enderun, İstanbul, s. 195-229.

Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford Üniversitesi, London.

Danişpejuh, Muhammed Taki (Ş. 1340). *Fihrist-i Nüşaha-yı Hattı-yi Kitabhane-yi Merkezi-yi Danişgah-i Tahran*. cilt 14, Tahran: Danişgah-i Tahran.

Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-yi Terākime, Özbek Bilimler Akademisi, Doğu Elyazmaları Enstitüsü*, nr. 171 el yazması, *Tıpkıbasımı haz.* Zuhul Kargı Ölmez (1996), Ebulgazi Bahadır Han: Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara. **ŞT-Yazma**

Efşar, İrec, Danişpejuh, Muhammed Taki (Ş. 1352). *Fihrist-i Kitabha-yı Hattı-yi Kitabhane-yi Millî-yi Melik, cilt 1, Kitabha-yı Arabi ve Türki: Bahş-ı Nüşaha-yı Türki*. Tahran.

Efşar, İrec, Danişpejuh, Muhammed Taki (Ş. 1363). *Fihrist-i Nüşaha-yı Hattı-yi Kitabhane-yi Millî-yi Melik, cilt 5, Mecmuaha ve Cönkha*. Tahran: Hüner.

Envar, Abdullah (Ş. 1351). *Fihrist-i Nüsah-ı Hattı-yi Kitabhane-yi Millî*. cilt 3, Tahran: Vizaret-i Ferheng ve Hüner.

Ercilasun, Ahmet Bican, Akkoyunlu, Ziyat, *Kâşgarlı Mahmud: Divānu Lugāti’t-Türk*, TDK, Ankara 2014.

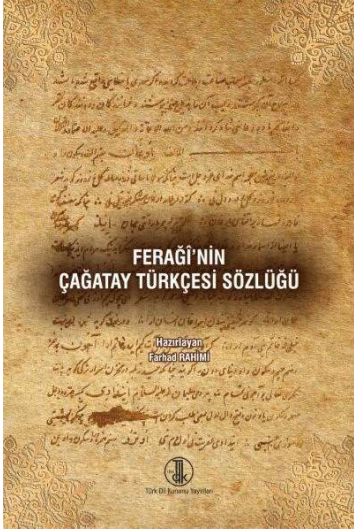
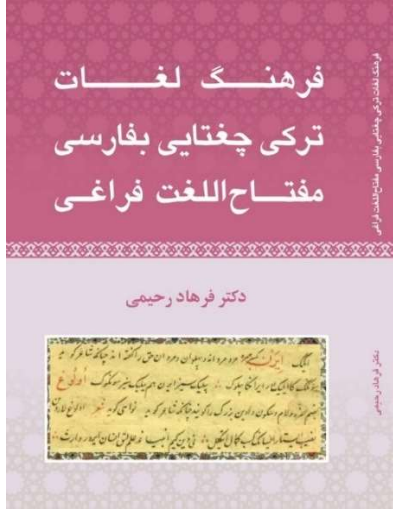
Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro, Ankara.

Eren, Hasan (2010), *Sırça Köşkte*, TDK, Ankara.

- Gözütok, Avni (2008), *Haydar Têlbe: Mahzenü'l-Esrâr*, Fenomen, Erzurum. **ME**; *Tıpkıbasım: Topkapı Sarayı, Evrak Hazinesi Bl.* Ktp., nr. 1460 el yazması. **ME-Yazma**
- Grönbech, K. (1992), *Kuman Lehçesi Sözlüğü: Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*, çev. Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı, Ankara. **CC1**
- Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- Gürsoy, E., Duranlı, N. M. (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara. **Alt.Tr**
- Hamzayev, M. Ya. (1962), *Türkmen Diliniň Sözlügi*, Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyası, Aşgabat. **Trkm.Tr2**
- Hairi, Abdülhüseyin (Ş. 1353). *Fihrist-i Nüshah-ı Hattı-yı Kitabhane-yı Meclis-i Şura-yı İslami*. cilt 3, Tahran: Çaphane-yı Meclis-i Şura-yı İslami.
- Haydar Têlbe, *Mahzenü'l-Esrâr*, *British Museum* Ktp., nr. Add MS 7914 el yazması. **ME-Yazma4**
- Haydar Têlbe, *Mahzenü'l-Esrâr*, *Fatih-Millet* Ktp., nr. 951 el yazması. **ME-Yazma2**
- Haydar Têlbe, *Mahzenü'l-Esrâr*, Fransa-Milli (*Paris Bibliotheque Nationale*) Ktp., nr. 978 el yazması. **ME-Yazma3**
- Haydar Têlbe, *Mahzenü'l-Esrâr*, *Süleymaniye-Ayasofya* Ktp., nr. 4757 el yazması. **ME-Yazma7**
- Haydar Têlbe, *Mahzenü'l-Esrâr*, *Süleymaniye-Esad Efendi* Ktp., nr. 2578 el yazması. **ME-Yazma8**
- Haydar Têlbe, *Mahzenü'l-Esrâr*, Tahran-Mecelis Ktp., nr. 13524 (Sebt nr. 86685) el yazması. **ME-Yazma6**
- Haydar Têlbe, *Mahzenü'l-Esrâr*, Tebriz-Milli Ktp., nr. 1485 el yazması. **ME-Yazma5**
- Karaörs, Metin (2006), *'Alî Şîr Nevâyî: Nevâdirü's-Şebâb*, TDK, Ankara. **NŞ**
- Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, İstanbul-Millet Ktp., nr. 4189 el yazması. **DLT-Yazma**
- Kaya, Önal (1996), *'Alî Şîr Nevâyî: Fevâ'idü'l-Kiber*, TDK, Ankara. **FK**
- Koç, Kenan, Bayniyazov, Aybek, Başkapan, Vehbi (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ, Ankara. **Kzk.Tr1**
- Kut, Günay (2003), *'Alî Şîr Nevâyî Ğarâ'ibü's-Şıgar: İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, TDK, Ankara. **GS**
- Lessing, Ferdinand (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük*, cilt I-II, çev. Günay Karaağaç, TDK, Ankara. **Moğ-Les**
- Mîrzâ Mehdî Han Esterâbâdî, *Senglah*, İran-Tahran Milli Ktp., nr. F-1141 el yazması. **SG-Yazma**
- Muhammed bin Ziyâu'd-dîn el-Hüseynî Ferâğî, *Miftâhu'l-Luğat*, İran-Tahran Milli Ktp., nr. 5-19055/1 el yazması.
- Münzevi, Ahmed (Ş. 1377). *Fihrist-i Nüshaha-yı Hattı-yı Merkez-i Dâiretü'l-ma'ârif-i Büzürg-i İslami*. cilt 1, Tahran: Merkez-i Dâiretü'l-ma'ârif-i Büzürg-i İslami.
- Müttaki, N.M., *Fergeng-i Sina: Türkmeni be Farsi*, İran/Gümiş-depe. **Trkm.Tr3**
- Nâşîru'd-dîn Rabğuzî, *Qışaşı'l-Enbiyâ*, *British Museum* Ktp., nr. Add. 7851 el yazması, *Tıpkıbasımı haz.* Aysu Ata (2019), *Qışaşı'l-Enbiyâ*, TDK, Ankara. **KE-Yazma2**
- Nâşîru'd-dîn Rabğuzî, *Qışaşı'l-Enbiyâ*, Tahran Üniversitesi-Merkez Ktp., nr. 2132 el yazması. **KE-Yazma1**
- Nazari, Mahmud (Ş. 1391). *Fihrist-i Nüshaha-yı Hattı-yı Kitabhane-yı Meclis-i Şura-yı İslami*. cilt 47/2, Tahran: Kitabhane, Müze ve Merkez-i Esnad-i Meclis-i Şura-yı İslami.
- Necip, Emir Necipoviç (2008), *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*, çev. İklil Kurban, 2. baskı, TDK, Ankara. **YUyg.Tr**
- Orucov, Aliheyder (2006), *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*, cilt I-IV, Şerq-Qerb, Bakı. **Azb.Tr2**
- Ölmez, M. (2007), *Tuvacanın Sözvarlığı*, Harrassowitz Verlag Wiesbaden. **Tuv.Tr2**
- Öner, Mustafa (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara. **Tatar.Tr**

- Paçacıoğlu, Burhan (2006), *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Bizim Büro, Ankara.
- Rahimi, Farhad (2014), “Çağatay Türkçesi Edebiyatı Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Turkish Studies*, 9 (3), Ankara, s. 1157-1218.
- _____ (2017), “İran Kitaplıklarında Bulunan Çağatay Türkçesi Sözlükleri”, *Teke Dergisi*, Sayı: 6/4, s. 2067-2079.
- _____ (2018), *Fethali Kaçar’ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ, Ankara.
- _____ (2018a), “Çağatay Türkçesi Sözlükleri Bibliyografyası”, *Teke Dergisi*, Sayı: 7/1, s. 69-104.
- _____ (2018b), “Fethali Kaçar’ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü Üzerine”, *Teke Dergisi*, Sayı: 7/2, s. 663-704.
- _____ (2018c), “Fethali Kaçar’ın Çağatay Türkçesi Sözlüğünün Sözcük Bilimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Teke Dergisi*, Sayı: 7/3, s. 1472-1499.
- _____ (2019), “Abuşka Sözlüğündeki Yanlışlar Üzerine”, *Teke Dergisi*, Sayı: 8/3, s. 1293-1312.
- _____ (2019), “Fethali Kaçar’ın Çağatay Türkçesi Sözlüğünün Sözlük Bilimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Teke Dergisi*, Sayı: 8/1, s. 53-92.
- _____ (2020), “Bedâyi’u’l-Lügat Sözlüğündeki Yanlışlar Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı 3, s. 412-426.
- _____ (2020), “Senglah Sözlüğündeki Yanlışlar Üzerine”, *Teke Dergisi*, Sayı: 9/2, s. 530-552.
- _____ (2021), “Ferağî’nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü Üzerine”, *Bugu Dergisi*, Sayı: 2/4, s. 393-406.
- _____ (2021), “Ferheng-i Vassaf’taki Yanlışlar Üzerine”, *Bugu Dergisi*, Sayı: 2/2, s. 162-170.
- _____ (2021), “Kitab-ı Türkî (Ferheng-i Nasîrî) Sözlüğündeki Yanlışlar Üzerine”, *Bugu Dergisi*, Sayı: 2/1, s. 36-43.
- _____ (2021), *Ferağî’nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- _____ (2022), “Sözcük ve Sözlük Bilimi Açısından Ferağî’nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü”, *Turkish Studies - Languages*, 17 (2), Ankara, s. 623-659.
- _____ (2022), *Nezrali’nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü (Giriş-Metin-İnceleme-Notlar-Dizin)*, TDK, Ankara.
- _____ (2023), “Nezrali’nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü Üzerine”, *Bugu Dergisi*, Sayı: 4/1, s. 1-37.
- _____ (2023), “Nezrali’nin Çağatay Türkçesi Sözlüğünün Değerlendirilmesi”, *Oltin bitiglar*, Sayı: 1, s. 92-150.
- _____ (2024), *Ferheng-i Lügât-i Türki-yi Çağatayi Be Farsi-yi Miftahu’l-Lügat-i Ferağî*, Tebriz: Ahter.
- _____ (2024), *Ferheng-i Lügât-i Türki-yi Çağatayi Be Farsi-yi Nezrali*, Tebriz: Ahter.
- Räsänen, M. (1969), *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*, Helsinki.
- Reşîde’-d-dîn Fazlu’llâh Hemedânî, *Câmiu’t-Tevârîh*, cilt I-IV, hzl. Muhammed Revşen, Mustafa Musevî (Ş.1373), Elbürz, Tahrân. CT
- Sadrayi-yi Hoyi, Ali, Hafiziyan-ı Babili, Ebülfezl (Ş. 1388). *Fihrist-i Nûshaha-yı Hattî-yi Kitabhane-yi Umumî-yi Ayetullah Gülpaygânî*. cilt 5-6, ed. Mustafa Dirayeti, Tahrân: Kitabhane, Müze ve Merkez-i Esnad-i Meclis-i Şura-yı İslâmî, Müessese-yi Ferhengi Pejuheşi-yi Elcevad-ı Meşhed.
- Salihpur, Cemşid (Ş.1370), *Ferheng-i Camî-i Farsî be Türki-yi İstanbulî*, cilt 1-2, Lale, Tebriz.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V., Mudrak, O. A. (2003), *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, Brill, Leiden/Boston.

- Şirazi, İ. (Ş. 1318). *Fihrist-i Kitabhane-yi Medrese-yi Ali-yi Sipehsalar*. cilt 2, Tahran: Çaphane-yi Meclis.
- Tavkul, U. (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara. **Mlk.Tr**
- TDK (1993), *Derleme Sözlüğü*, cilt I-IX, 2. baskı, TDK, Ankara. **Derleme**
- TDK (2011), *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara. **Tr.Tr**
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S. (1995), *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18, Ankara. **Trkm.Tr1**
- Tekin, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13, Ankara.
- Thury, Jozsef (1903). *Behçet-ül-Lügat Adlı Çağatay Lügati*. çev. Hüseyin Namık Orkun, TDK Ktp., nr. Etüt/64 ve Etüt/64-a.
- Tören, Hatice (2001), *‘Alî Şîr Nevâyî Sedde-i İskenderî: İnceleme-Metin*, TDK, Ankara. **Sİ**
- Türkay, Kaya (2002), *‘Alî Şîr Nevâyî: Bedâyi’u’l-Vasat Üçünçü Dîvân*, TDK, Ankara. **BV**
- Üstadi, Rıza (H. 1396). *Fihrist-i Nûshaha-yı Hattî-yi Kitabhane-yi Medrese-yi Feyziyye-yi Kum*. cilt 2, Bahş 3, Kum: Çaphane-yi Mehr-i Kum.
- Üşenmez, Emek (2016), *Özbekçe-Türkçe Sözlük*, Türk Dünyası Vakfı, Eskişehir. **Özb.Tr2**
- Yaman, E., Mahmud, N. (1998), *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, TDK, Ankara. **Özb.Tr1**
- Yudahin, K. (1988), *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, TDK, Ankara. **Krgz.Tr**

Ferağî'nin Türkiye Yayımları	Ferağî'nin Türkiye Yayımları
	

Nüshanın El Yazmasından Örnek

ÖZBEKİSTAN'DA YAYIMLANMIŞ İKİ HAYRETÜ'L-EBRAR'IN TASHİH EDİLMİŞ METNİNDEKİ HATALARIN SEBEPLERİNE BİR BAKIŞ

Gholamreza RAZMI

Genetik ve Bitki Islahı Yüksek lisansı, Bağımsız Türkçe-Farsça

Dil ve Edebiyat Araştırmacısı (Tebriz, İran)

rezarazmi@gmail.com

10.52773/tsuull.conf.navoiy.2025/ZBHR7468

Özet. Nevai'nin Özbekistan halkı arasındaki yüksek değeri ve eşsiz mevkiyi nedeniyle eserlerinin tashihinde yönelik çalışmaların çoğunu bu ülkede gerçekleştirmiştir. Bu yüzyılda Temeddün ve G'afur G'ulom yayınları tarafından Nevai Hamse'si'nin iki tashihi yayınlanmıştır. Bu tashihlerin birçok bilimsel kurumun işbirliğiyle ve Özbekistan'ın tanınmış araştırmacı ve profesörleri tarafından yapılmış olmasına rağmen ne yazık ki Hamse'nin beş eserinde de düzeltilmesi gereken hatalar bulunmaktadır. Bu hatalar Hayretü'l-Ebrar tashihinde altı kaynaktan yaranmışlardır. Bu hataların kaynaklarını bilmek, Hayretü'l-Ebrar'ın doğru bir metnini sunmak açısından oldukça faydalı olabilir. İranlı Türk araştırmacılar Türkçe, Farsça ve Arapça üç dile hakim olmaları ve eski yazı hattını korumaları nedeniyle bu konuda daha artık yardımcı olabilirler.

Anahtar Kelimeler: Nevai, Hamse, Hayretü'l-Ebrar, Özbekistan, Tashih.

A LOOK AT THE REASONS FOR THE MISTAKES IN THE EMENDED TEXT OF TWO HAYRAT AL-ABRAR PUBLISHED IN UZBEKISTAN

Abstract. This article explores the extensive efforts dedicated to the emendation of Alisher Navai's works, particularly his Khamsa, within Uzbekistan. Given Navai's prominent cultural significance, much of the editorial work on his texts has been carried out by Uzbek scholars. Two major emendations of the Khamsa were published in the 21st century by Tamaddon and Ghafour Gholam publications. Despite the involvement of numerous scientific institutions and renowned scholars, these editions contain errors across all five works of the Khamsa that require correction. Specifically, the errors in Hayrat al-Abrar can be traced to discrepancies across six sources. Understanding the origins of these mistakes is crucial for producing an accurate edition of Hayrat al-Abrar. Researchers from Iran, particularly those with expertise in Turkish, Persian, and Arabic, who are familiar with the old script, can provide valuable assistance in rectifying these errors and contributing to a more authentic text.

Keywords: Navai, Khamsa, Hayrat al-Abrar, Uzbekistan, Emendation.

Giriş

Kelimenin gerçek anlamıyla tashih, şair veya yazarın amaçladığı şekilde doğru ve hatasız bir metin okucuya sunmaktır. Bir şairin veya yazarın eserlerinin birden fazla elyazma nüshası olduğunda ve bu nüshalar arasında farklılıklar bulunduğunda tashihin önemi daha da ortaya çıkar. Nevai'nin yüksek edebi, kültürel ve politik statüsü nedeniyle eserleri birçok katip tarafından istinsah edilmiştir. Bu istinsahların sıklığı, nüshalar arasında hata ve farklılık olasılığını sağlamıştır. Tashihçinin çalışmasının önemi de burada ortaya çıkıyor; farklılıklar içeren yazmalar arasından kelimelerin şair veya yazarın amaçladığı şekilde doğru kaydını seçip okucuya sunabilmesi gerekiyor. Özellikle söz konusu eserlerin yazarı Türk dünyasının en büyük edebi şahsiyeti Nevai ise, bu iş yazar veya şairin poetikasını, bildiği farklı dilleri ve ererlerinde kullandığı farklı bilimlerin terimlerini vb. tanımadan mümkün değildir. Maalesef İran'da

MUNDARIJA CONTENTS	
Shuhrat SIROJIDDINOV. Turkiy dunyo hamkorligining mustahkam asosi Түркі әлем ынтымақтастығының мықты негізі	7
Қанат БАЙБОЛОВ. Екі халық арасындағы бауырлық пен достық рәмізі Ikki xalq qardoshligi va do'stligi simvoli	11
I SHO'BA. ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING JAHON TAMADDUNIDA TUTGAN O'RNI SECTION I. THE PLACE OF ALISHER NAVAII'S LITERARY HERITAGE IN WORLD CIVILIZATION	
Boqijon TO'XLIYEV. Nasimiy va Navoiy nazmi – badiiy tafakkurning yangi bazmi	15
Islam JEMENEY. Әлішер Навои	23
Yashar QOSIM. Dohiy Alisher Navoiyning ulug' izdoshi (Muhammad Fuzuliy sheiriyatida poetik in'ikos tarzining o'ziga xosligi)	35
Qodirjon ERGASHEV. Renessans adabiyotida etologik janr taraqqiyoti	42
Əlimuxtar MUXTAROV. Nizami Gencevi ve Alişir Navai'nin tür ruhu eserlerinin ve araştırmacılarının gözü ile	47
Roviyajon ABDULLAYEVA. Alisher Navoiy fenomeni yoxud Navoiy ijodining olamshumul ahamiyati	52
Насриддин НАЗАРОВ. Гуманизм и креативность в творчестве Наваи как фактор обеспечения связей между народами Евразии	60
Burobiya RAJABOVA. O'zbek navoiyshunoslari Jomiy haqida	67
Karomat MULLAXO'JAYEVA. Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy g'azallarida Yusuf (a. s.) siymosining badiiy talqinlari	77
Tozagul MATYOQUBOVA. Sharq adabiyotining yetuk tadqiqotchisi	82
Nosir JO'RABOYEV. Ikki turkman hukmdori ijodi va Alisher Navoiy	87
Молдасанов Е.М., АБДУВАЛИТОВ Н.Б. Әлем әдебиетінің асқар шыңы (Әлішер Науаидың 584 жылдығына орай)	95
Hulkar HAMROYEVA. Alisher Navoiy ijodida san'at talqini	99
Злиха ЖАНТАСОВА. Шығыс әдебиетінің қазақ фольклорындағы көрінісі	103
Sherxon QORAYEV. Alisher Navoiy Badaxshon shohi va shoir Sulton Muhammad La'liy ijodi tadqiqotchisi (Navoiy va uning zamondoshlari tazkiralari ma'lumotlari asosida)	109
Ahmad AKHLAQUE, Asror Allayarov. Alisher Navoi's creative works: a scientific exploration	115

Fayzulla ISKANDAROV, Dostonjon Tojiev. “Alisher Navoi international award”: establishment and historical significance for the turkic world	118
Diyora ABDUJALILOVA. Alisher Navoiy va Yahyobey Toshlijali dostonlarida shayx va avliyolar timsoli	124
Orifjon OLIMJANOV. Alisher Navoiy va Lorendeli Hamdiy “Layli va Majnun” dostonlari kompozitsiyasiga doir	131
II SHO‘BA. NAVOIY NAZMIY, NASRIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI SECTION II. ISSUES OF STUDYING NAVAIY'S POETRY, PROSE AND SCIENTIFIC HERITAGE	
Nurboy JABBOROV. Alisher Navoiy “Tarixi anbiyo va hukamo” asarining siyarnoma turkumida tutgan o‘rni	136
Nusratullo JUMAXO‘JA. Navoiyning yigitlik lirikasiga mansub mustazodi	149
Maqsud ASADOV. Alisher Navoiy “Tanbeh”larining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari (“Mahbub ul-qulub” asari misolida)	155
Dr. Kemal Yavuz ATAMAN. Ali Şir Nevaî beyitlerinde kulluk şuuru	160
Zuhridin ISOMIDDINOV. Navoiyning “qaychi” g‘azali	165
Baxtiyor FAYZULLOYEV. Qo‘qon adabiy muhitida Navoiyga izdoshlik	170
Iqboloy ADIZOVA. Adabiy ta’sir va poetik tafakkurning yangilanishi	177
Nafas SHODMONOV, G‘iyosiddin SHODMONOV. Olti dostonida Odam Ato timsoli talqini	185
Faridaxon KARIMOVA. Xorazm adabiy muhitida debochanavislik an‘analari	193
Islomjon YAQUBOV. O‘zaro ta’sir, ijodiy mushtaraklik va o‘ziga xoslik	200
Shavkat HAYITOV, Gulshod SHOYIMOVA. Alisher Navoiyning nabotot va hayvonot olamiga munosabati	205
Obidjon KARIMOV. Alisher Navoiy irfoniy olamining yangicha talqini	212
Gulbahor ASHUROVA. O‘zbek ayol shoiralari ijodida Alisher Navoiy obrazi tasvirlari	216
Qo‘ldosh PARDAYEV. Navoiy g‘azallariga Muqimiyning nazira va taxmislari	221
Ilyos ISMOILOV. Abror hayrati	226
Shermuhammad AMONOV, Abdulhaq RAHIMI. Alisher Navoiy mustazodiga bog‘langan muxammas haqida	229
Zilola AMONOVA, Shahlola SAFAROVA. “Farhod va Shirin” dostonidagi na’t boblarning manbalari va badiiyati	235
Abdulhamid QURBONOV. Badiiy matn va tasviriy vositalar mutanosibligi	242
Muqaddas TOJIBOYEVA. Abdulla Qodiriy romanlarida Alisher Navoiyga izdoshlik masalalari xususida	248
Orzigul HAMROYEVA. Radifning bayt kompozitsiyasidagi o‘rni	252

Ma'rifat RAJABOVA. Xalq maydon kulgi san'ati belgilarining Navoiy ijodidagi ko'rinishlari	256
Nodira SOATOVA. "Farhod va Shirin" dostoni – an'ana takomili, taraqqiysi hamda sintezi sifatida	260
Umida RASULOVA. "Alisher Navoiy" romanida obraz poetikasi	266
Marg'uba ABDULLAYEVA. Yetti sayyora: badiiy talqin va ilmiy dunyoqarash	269
Sohiba UMAROVA. Suyuma G'aniyeva – navoiyshunos	273
Zuhra MAMADALIYEVA. Alisher Navoiy "Xamsa"sida mirrix obrazining majoziylik xususiyatlari	277
Aziz RAJABIY. Alisher Navoiy g'azallarining ohang jilolari (Yunus Rajabiy musiqiy merosi misolida)	282
Zarif QUVONOV. "Hayrat ul-abror"ning yangi tadqiqatlari xususida	286
Farruxbek ABDALIYEV, Gulnoza OSMANOVA. "Xamsa"da "kampir" obrazi talqini	290
Nafisa RAXMANOVA. Ramziy-majoziy obrazlar ta'vili haqida mulohazalar	293
Kamola ULUG'MURODOVA. Navoiy nazmida Layli obrazining badiiy talqini	299
Mavluda ORTIQOVA. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asarida valiylarga xos sifatlar talqini	303
Jamila EISAR. Alisher Navoiyning she'riyatida oyina timsolining talqini ("G'aroyib us-sig'ar misolida")	308
Azizbek TOSHPO'LATOV. Alisher Navoiyga izdoshlik: Ahmad Tabibiy taxmislari	313
Sevara PARMONOVA. Tasavvufiy tazkiralari va Alisher Navoiy asarlarida Ibrohim Adham nomining zikr etilishi	318
III SHO'BA. ALISHER NAVOIY ASARLARINING MANBALARI VA MATNIY TADQIQI SECTION III. SOURCES AND TEXTUAL RESEARCH OF ALISHER NAVAI'S WORKS	
Dilnavoz YUSUPOVA, Umedullo MAHMUDOV. Alisher Navoiyning "Munshaoti Abdulloh Marvorid"dan o'rin olgan forsiy maktublari xususida	323
Manzar ABDULXAYROV. Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoni tabdillari tahlili	330
Dr. Farhad RAHIMI. Senglah Sözlüğünün Feraği Düzeltmeleri ve Feraği'den Yanlış ktarmaları Üzerine	335
Gholamreza RAZMI. Özbekistan'da yayimlanmış iki Hayretü'l-ebrar'in tashih edilmiş metnindeki hatalarin sebeplerine bir bakiş	352
Altay NOORULLAH. Navoiy asarlarida tinish belgilarining yanglish ishlatilishi	365

Sevda BEHESHTI. Navai's Poetry as Reflected in Miniature Paintings (A study of Illustrated manuscripts preserved in Iranian collections)	376
Oysara MADALIYEVA. Alisher Navoiyning dastlabki ikki devoni Hamid Sulaymon nigohida	384
Dr. Siyamek HÜSSEYINALIZADE (Ergin Avşar). Amîr Alî Şîr Nevaî'nin şiirlerinde Şamanlığa aid Terimler ve ritüeller	395
Ozoda TOJIBOYEVA. Parij kulliyotidagi "Favoyid ul-kibar"ning matniy xususiyatlari	407
Husnigul JO'RAYEVA. Husayn Boyqaro – Husayniy adabiy merosining O'zbekistonda o'rganilishi	412
Dilnoza RUSTAMOVA. Alisher Navoiy toshbosma devonlaridagi ayrim g'azallar matnining qo'lyozma nusxalar bilan qiyosi	417
Erfan ESHGHÎNOUR. Fâni Divanındaki Avnî Divanından Tercüme Olmuş Şiirler Üzerine	423
Lochinbek AHMADALIYEV. Po'latjon Qayyumiy tazkiralarda Alisher Navoiy faoliyatining yoritilishi	433
Dilnavoz SATTOROVA. Navoiy g'azallariga Sa'diy taxmislari	438
IV SHO'BA. ALISHER NAVOIY ASARLARINING XORIJIY TILLARGA TARJIMASI VA CHET ELLARDA O'RGANILISHI SECTION IV. TRANSLATION OF ALISHER NAVA'I'S WORKS INTO FOREIGN LANGUAGES AND STUDY ABROAD	
Hulkar HAMROYEVA, Shahlo NARALIYEVA, Ozodaxon MUSAYEVA. Qozog'istonda Mir Alisher Navoiy ijodining o'rganilishi	444
Abdulhay SOBIROV, Zamira DJURABAYEVA. "Muhokamat ul- lug'atayn" – turkiy xalqlar leksikasining so'nmas bulog'i	451
Münevvir TEKCAN, Serpil Yazıcı ŞAHİN. Muhakamat al-lughatayn's literary and academic aspects.	455
Бермет ЗАКИРОВА, Дамилова НУРИЙЛА. Алишер Навоинин чыгармаларындагы тилдик каражаттар аркылуу студенттин кеп маданиятын өстүрүү	462
Nishonboy XUSANOV. "Hayrat ul-abror"dagi teonimlarning semantik va badiiy xususiyatlari	468
Mardon RAHMATOV. Qo'shma fe'l komponentlari inversiyasi	472
Rashid ZOHID. Hayot – firoq manzili	478
Shahlo HOJIYEVA. Alisher Navoiy badiiy kashfiyotlari – Cho'lpon estetik tafakkuri yangilanishi omili	482
Mo'minjon SULAYMONOV. Alisher Navoiy davrida isiriq solinganmi?	488
Abdumurod TILAVOV. Alisher Navoiy ma'naviy merosi va zamonaviy ta'lim	492
Nilufar RASULOVA. Alisher Navoiyning boqiy merosi jahon tillarida	497
Ozodaxon MUSAYEVA, Gulchehra SULTONOVA. "Muhokamat ul- lug'atayn" asaridagi turkiy fe'llar va omonim so'zlar tahlili	502

Iroda ISHONXANOVA. Alisher Navoiy hayoti va ijodining “Литература” darsliklarida aks etishi	505
Shahlo NARALIYEVA, Farrux ABDALIYEV. Hazrat Navoiy ijodida nutq madaniyati	514
АШИРОВА Т.К., КАРАЕВА Н.О., ЗАКИРОВА Б.А. Алишер Навоинин чыгармаларын санарип платформалар аркылуу жайылтуу	518
Dilorom YULDASHEVA, Shahlo NARALIYEVA. Alisher Navoiyning didaktik qarashlari	523
Komiljon ABDULLAYEV. Ta’lim tizimi bosqichlarida Alisher Navoiy hayoti va ijodini o’rgatishda fanlararo integratsiyadan foydalanish	527
Gulnoza YULDASHEVA, Sevinch UBAYDULLAYEVA. “Lison ut-tayr” dostonining ayrim morfemik xususiyatlari tahlili	531
Feruza DJUMANIYAZOVA. Alisher Navoiy ijodida milliy etnosport o’yinlari	534
Hamida JURAQOBILOVA. O’zbek she’riy matnlaridagi kognitiv metaforalarning fransuz tilida ifodalanishi	539
Abdug’ani NASRIDDINOV. Navoiyshunoslikda yangicha yondashuv	544
TEZISLAR ADABIYOTSHUNOSLIK	
AHMADOVA Shohsanam. Hofiz Xorazmiy va Alisher Navoiy ijodida zohid obrazi tasviri	550
ABDURAIMOVA Xafiza. Alisher Navoiy g’azaliyotida Doro obrazi talqinlari	553
ALIYEVA Sevinch. Anbiyolar haqidagi manbalarda Iso payg’ambar obrazi tasviri	556
ALMARDONOVA Aziza. Alisher Navoiy tarji’bandlarida dunyo ramzi	561
DEHQONOV Akramjon. Bir g’azal sharhi	564
DOLIMOV Shokir. «Hayrat ul-abror» dostoni sharhining rus tiliga tarjimasi xususida	567
GAFUROVA Shaxnoza. Navoiy me’rojnoma baytlarida qo’llangan badiiy san’atlar	569
IBOTOVA Madina. Alisher Navoiy g’azallarida jon va ishq munosabatining badiiy ifodasi	572
MEYLIYEV Xudoyberdi. Navoiy va zamondoshlari asarlarida Mirzo Mironshoh saroyi adabiy muhiti va shoir Lutfulloh Nishopuriy ijodiy faoliyatining yoritilishi	576
MUQUMOVA Surayyo. “Nasoyim ul-muhabbat”: ism, xosiyat va xususiyat	579
NASRULLAYEV Elmurod, SIROJIDDINOVA Sevinch. Xalq og’zaki ijodida Navoiy timsoli talqini	581

NURULLAYEVA Hulkaroy, MAMADALIYEVA Madina. Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarini o‘qitish bo‘yicha ayrim mulohazalar	584
OLIMJONOV Davronbek. “Boburnoma” asarida tarixiy shaxslar tavsifi (Alisher Navoiy shaxsi misolida)	587
PARDAYEVA Nigora, PIRNAZAROVA Barno. Navoiy lirikasida kichik lirik janrlar	589
SHOMURODOV San‘at. Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro munosabatlari isajon sulton talqinida	593
TO‘XTAMURATOV Furqat. Alisher Navoiy g‘azaliga Muhsiniy tatabbu’si	596
TURDIYEVA Maftuna. “Layli va Majnun” dostonlari kompozitsiyasidagi ba’zi farqli jihatlar	599
UMAROVA Dildor. Alisher Navoiy asarlarida sukut go‘zalligi ifodasi	602
UMAROV Sardorbek. Ma’rifatning haqiqati – hayratdir	604
YANGIBOYEV Shavkat. Ito haqida	607
TILSHUNOSLIK	
YULDASHEVA Dilorom. Alisher Navoiy asarlarida rang-tus ifodalovchi birliklar	611
AXMADJANOVA Malika. Alisher Navoiy va o‘zbek tilining boyitilishi: ilmiy metodlar va uslublar	613
AKBAROVA Zulfizargul. Alisher Navoiy asarlarida qo‘llanilgan antonimlik hosil qiluvchi “Ahl” komponentli lug‘aviy birliklar tahlili	617
YUSUPOVA Dildora. Alisher Navoiy asarlarida qimmatbaho tosh nomlari	619
MUNDARIJA	622